

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:

Η Ευρώπη των Εθνών

Ερωτήσεις ανάπτυξης

1.

ΠΗΓΗ

Ο εθνικισμός είναι μια από τις ιδεολογίες που επανεντάσσουν το άτομο στο κοινωνικό σύνολο. Ο εξατομικευμένος άνθρωπος των «κοινωνικών συμβολαίων», που διαφεντεύει σαν μοναχικός ιππότης τη ζωή, την ελευθερία και την περιουσία του, ήταν επινόηση του 17ου αιώνα και η νομιμοποίησή της επιχειρήθηκε μέσα από μια προβολή προς το απώτατο παρελθόν. Η έννοια ωστόσο του ατομικού ανθρώπου αποδιδόταν στην αρχαία πολιτεία με το σχετλιαστικό «ιδιώτης», ενώ στον Μεσαίωνα η Εκκλησία περιλάμβανε στους κόλπους της όλους τους πιστούς και διαχειριζόταν τη σωτηρία τους εν λευκώ. Μόνο κατά τη Μεταρρύθμιση, η αποδόμηση της Εκκλησίας και η διαφοροποίησή της από το κράτος έκαναν δυνατή τη χωρίς διαμεσολάβηση σχέση του πιστού με τον Θεό. Από τη θρησκευτική ατομικότητα του βορειοευρωπαϊκού προτεστάντη ως το χειραφετημένο άτομο που συνάπτει κοινωνικά συμβόλαια με το κράτος, η απόσταση είναι μικρή.

Ωστόσο το άτομο αυτό δεν ήταν χωρίς σοβαρούς αντιπάλους. Οι επιβιώσεις του μεσαιωνικού κόσμου μέσα στο αναχρονιστικό κράτος των Βουρβόνων επέμεναν να αρνούνται στους Γάλλους του 1789 όσα οι Άγγλοι είχαν κερδίσει πριν από έναν περίπου αιώνα. Οι μεγάλες επαναστατικές αναμετρήσεις απαιτούσαν ομοψυχία, και ο εθνικισμός έπαιξε ακριβώς το ρόλο αυτόν. Επανέφερε τον εξατομικευμένο άνθρωπο του Λοκ και του Διαφωτισμού στην κοινότητα των εξεγερμένων Γιρονδίνων και Ιακωβίνων και ένωσε την ατομική του βούληση με εκείνη του έθνους. ...

Η πράξη γέννησης του εθνικισμού ταυτίζεται με την ανατροπή του παλαιού καθεστώτος και τη μεταμόρφωση του γαλλικού κράτους. Η κατοπινή εξάπλωση του ιδεολογικού ιού που διέδωσε η Γαλλία δεν άφησε κανένα ευρωπαϊκό κράτος ανέγγιχτο. Στο επίκεντρο της ιδεολογίας βρισκόταν η νέα αρχή που νομιμοποιούσε το μεταλλαγμένο κράτος. Το έθνος, ως πηγή κάθε εξουσίας, αντικατέστησε τη θεϊκή βούληση στην επικύρωση του εξουσιαστικού χρίσματος.

Αν όμως το έθνος είναι μια νέα έννοια, τα στοιχεία που συνιστούσαν το περιεχόμενό του ήταν παλαιά. Βέβαια, η προβολή στο παρελθόν που τα έθνη-κράτη επιχειρούν για να αποδείξουν την ιστορικότητά τους είναι ευεξήγητη όσο και παραπλανητική, θα ήταν όμως λάθος να παραγνωρίσουμε τη σημασία της κοινής πολιτισμικής παράδοσης, της γλωσσικής ομοιογένειας και της θρησκευτικής κοινότητας ως πρώτων υλών του ιδεολογήματος.

Από τον ύστερο Μεσαίωνα, το δυναστικό κράτος συμβίωνε χωρίς θεσμική ένωση με τις πολιτισμικές ομάδες που βρίσκονταν μέσα σ' αυτό. Η απόλυτη μοναρχία αγκάλιασε την υψηλότερη από τις πολιτισμικές παραδόσεις και την κατέστησε κυρίαρχη και αναπαραγόμενη πραγματικότητα σε ολόκληρη την επικράτειά της. Υιοθέτησε ακόμα τη γλώσσα των αστικών κέντρων και των λογίων, τη μετέβαλε σε υψηλής στάθμης παιδεία και ισοπέδωσε με τα εκπαιδευτικά της μέσα τα ιδιώματα της υπαίθρου. Πολιτισμικές ζώνες με υψηλή γλωσσική παράδοση, όπως οι περιοχές των ελληνοφώνων και λατινοφώνων, προσέφεραν διαμορφωμένα και εν ενεργεία γλωσσικά όργανα στο κράτος του Βυζαντίου και τα κράτη της Αναγέννησης. Στοιχεία του έθνους, συνεπώς, προϋπάρχουν της στιγμής που το κράτος αποκτά πολιτισμική ταυτότητα και εθνική γλώσσα.

Η ερμηνευτική ποικιλία των θεωριών του εθνικισμού παρακολουθεί τις εποχές μέσα στις οποίες εκκολάφθηκαν. Ο Hans Kohn (1944) πιστεύει ότι οι εθνικές καταβολές των ευρωπαϊκών κρατών χρονολογούνται από τον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση. Ο Benedict Anderson (1983) αναζήτησε τις ρίζες των εθνικισμών στη διάλυση των οικουμενικών πολιτισμών και γλωσσών στην παρακμή της θρησκείας και την ανάπτυξη των διαλέκτων.

Εθνική ταυτότητα και Εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα, Μ.Ι.Ε.Τ., σσ. 11-12, 15-16, 18

Αφού διαβάσετε την πηγή και με βάση τις ιστορικές γνώσεις σας:

- α) Να αναλύσετε τις ψυχολογικές και ιδεολογικές παραμέτρους της γέννησης του εθνικισμού.
- β) Να αναπτύξετε την άποψή σας στο ερώτημα: αν οι καταβολές του έθνους βρίσκονται στον ύστερο Μεσαίωνα, στο Διαφωτισμό και στη γαλλική επανάσταση ή στη βιομηχανική επανάσταση.
- γ) Να αναφέρετε τα ευρωπαϊκά κράτη, που ο ιδεολογικός ιός που διέδωσε η Γαλλία, “μόλυνε” και τους παράγοντες που συντέλεσαν στην “εθνικοποίηση των μαζών”.

2.

ΠΗΓΗ 1

... Στο σημείο αυτό θα έπρεπε να ξεκαθαρίσουμε την έννοια του έθνους από εκείνη της εθνικότητας. Το έθνος γεννιέται όταν καθίσταται νομιμοποιητικός παράγων του κοσμικού κράτους, και το περιεχόμενό του είναι κυρίως πολιτικό. Η εθνότητα έχει πολιτισμικό χαρακτήρα, αλλά είναι δυνατόν να αναβαθμιστεί πολιτικά σε έθνος αν το κράτος την προαγάγει σε σύμβολο της νομιμότητάς του. Ο γαλλικός εθνικισμός υπό τους Ιακωβίνους ήταν αρχικά πολιτικός και εδαφικός. Αντιπροσώπευε την ενότητα της δημοκρατικής (αβασίλευτης) πατρίδας και την αδελφότητα των πολιτών σε μια κοινότητα με νομικό και πολιτικό περιεχόμενο. Την ίδια όμως εποχή, ο γλωσσικός εθνικισμός του Αβά Γκρεγκουάρ πρόβαλλε την εκπολιτιστική αποστολή της Γαλλίας με ενθουσιασμό και μαχητικότητα. Το παράδειγμα του έμελλε να μιμηθούν πολλοί

κατοπινοί κήρυκες της εθνοτικής ιδιοφυΐας, Γερμανοί, Άγγλοι, Γάλλοι, Έλληνες, Κροάτες, Σέρβοι, Βούλγαροι και Τούρκοι. Έτσι, η είσοδος της εθνότητας στην εθνική ιδεολογία φύτεψε τους σπόρους των μελλοντικών αναμετρήσεων ανάμεσα στα έθνη-κράτη. Τα δύο αυτά εγγενή στοιχεία του εθνικισμού, το πολιτικό και εδαφικό αφενός και το εθνοτικό και οργανικό αφετέρου, θα αποτελέσουν έκτοτε τις δυο όψεις του ίδιου νομίσματος. Η ιδεολογία αυτή, όπως και κάθε άλλη, μεταβάλλεται διαρκώς και σφραγίζεται από τις πολιτικές δυνάμεις που διαχειρίζονται την κρατική εξουσία.

Ακόμα και σε κοινωνίες με θρησκευτική ανομοιογένεια όπως της Βοσνίας, ο Ίβο Αντριτς, στο επικό του μυθιστόρημα “Η γέφυρα του Δρίνου”, τοποθετεί νέους διανοούμενους κάθε θρησκευτικής προέλευσης να συζητούν στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου για το κοινό πεπρωμένο της «φυλής» τους και να κάνουν σχέδια για ένα εθνικό μέλλον. Το παράδειγμα αυτό ενισχύει την άποψη ότι υπό ορισμένες συνθήκες οι πολιτισμικές διαφορές (εθνοτικής ή θρησκευτικής μορφής) υποχωρούν μπροστά στη γοητεία της εθνικής ενότητας.

...Τι είναι οι εθνικισμοί; Πρόκειται για σύνθεση πολιτισμικών και λαϊκών παραδόσεων που το κράτος υιοθετεί και εκπέμπει, αταβιστική αφύπνιση συλλογικών παρορμήσεων, ή έντεχνη εκτροπή της προσοχής των λαών από την πάλη των τάξεων, όπως πιστεύουν οι μαρξιστές; Ο Gellner θεωρεί ότι το φαινόμενο συνοδεύει την ανάπτυξη της μαζικής βιομηχανικής κοινωνίας, όπου η συμμετοχή σε μια υψηλή εκπαιδευτική παράδοση αποτελεί όρο επιβίωσης και κοινωνικής ανόδου. ...

Την πολιτισμική ενότητα εξασφάλισε στην αφετηρία του εθνικού κράτους η εμπέδωση μιας κοινής γλωσσικής παιδείας, η οποία έγινε κτήμα όλων των πολιτών. Η παιδεία αυτή και η ιδεολογία που τη συνόδευε βοήθησαν, ώστε να ενσωματωθούν οι εθνότητες της επικράτειας στο έθνος χωρίς καταναγκασμό. Έτσι ο εθνικισμός, ως ιδεολογία του εθνικού κράτους που αποβλέπει στην πολιτισμική ομοιογένεια και ενότητα, διαφέρει ριζικά από τις εθνοτικές διεκδικήσεις, οι οποίες κυμαίνονται από τα χωριστά εκπαιδευτικά προγράμματα ως την αυτονομία και απόσχιση. Αν λοιπόν ο εθνικισμός υπήρξε παράγων εσωτερικής ενότητας, ο εθνοτισμός οδήγησε στη διάσπαση και τον κατακερματισμό του κράτους.

ό.π., σσ. 13-15, 17

Με βάση το παράθεμα και τις πληροφορίες που αποκομίσατε από το σχολικό σας εγχειρίδιο:

- α) Να δώσετε τους ορισμούς “έθνος”, “εθνότητα”, “εθνικισμός”, “εθνοτισμός” και να τους σχολιάσετε.
- β) Πώς εννοείτε τη φράση ότι “η είσοδος της εθνότητας στην εθνική ιδεολογία φύτεψε τους σπόρους των μελλοντικών αναμετρήσεων ανάμεσα στα έθνη-κράτη”;

3.

ΠΗΓΗ

Στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, η διάλυση της Οθωμανικής και της Αυστροουγγρικής Αυτοκρατορίας πρόσφερε στις πιο πολυάνθρωπες εθνότητες νέες κρατικές οντότητες, μέσα στις οποίες εγκλωβίστηκαν τα απομεινάρια των παλαιών αρχόντων αλλά και εθνότητες χωρίς προσβάσεις στην εξουσία. Οι εγκλωβισμένοι αναζήτησαν ανεξαρτησία κεντρίζοντας τις αλυτρωτικές φιλοδοξίες ομόδοξων δυνάμεων ή προσφέροντας έδαφος για τη διεύρυνση της επιρροής δυτικοευρωπαϊκών κρατών.

Η διαδικασία όμως αυτή του κατακερματισμού, και μάλιστα σε ένα διεθνές σύστημα όπως το σημερινό που δεν επιτρέπει αλλαγή των εξωτερικών κρατικών συνόρων, οδηγεί σε πληθώρα αδύναμων εθνών-κρατών, που ασφαλώς θα γίνουν παράγοντες αστάθειας και τοπικών ερίδων. ...

Η ιστορία των εθνικισμών του 19ου αλλά και του 20ου αιώνα ταυτίζεται με τη μετάπλαση πολιτισμικών παραδόσεων σε κρατικές ιδεολογίες, ώστε η υψηλή παιδεία των επιλέκτων να αντικαθίσταται από εθνική μόρφωση για όλους τους πολίτες.

Σε περιπτώσεις όπως η ελληνική, το νέο κράτος του 19ου αιώνα δεν έχτισε πάνω στα ερείπια μιας βουβής για αιώνες παιδείας, αλλά, αντίθετα, κληρονόμησε μια παράδοση με επιτεύγματα δυσανάλογα προς τις περιορισμένες δυνατότητες του κράτους. Χάρη στους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η ελληνική γλώσσα υπήρξε, για μεγάλο διάστημα, η βάση της υψηλής πολιτισμικής παράδοσης που μοιράζονταν οι χριστιανικοί πληθυσμοί των Βαλκανίων.

Ως κληρονόμοι ενός πολιτισμού που κάποτε υπήρξε οικουμενικό αγαθό, πενθούμε την αναπόφευκτη συρρίκνωση που σταδιακά, επέβαλε στην ακτινοβολία του ελληνικού πολιτισμού, η αφύπνιση των ανταγωνιστικών βαλκανικών εθνικισμών. Οι εθνικισμοί αυτοί επιβεβαίωσαν την ιδιαιτερότητά τους, αμφισβητώντας την οικουμενική απήχηση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, όπως και την ελληνόφωνη αφομοιωτική του επιρροή. Οι Νεοέλληνες, ιδιαίτερα, μετά το τέλος του ελληνικού αλυτρωτισμού, δυσκολεύτηκαν να κατανοήσουν ότι ο μετασχηματισμός μιας οικουμενικής πολιτισμικής παράδοσης σε εθνική παιδεία ενός αδύνατου κράτους υπήρξε το αναπότρεπτο αποτέλεσμα της έξαρσης των βαλκανικών εθνικών κινημάτων. Η βούληση όμως για εθνική επιβίωση, που εκφράζεται με τόσο δυναμισμό στη διασπορά, αποδεικνύει ότι το μέλλον των εθνοτήτων εξαρτάται, λιγότερο, από τη βιαιότητα και τον διεκδικητικό σοβινισμό και περισσότερο από τη συμβιωτική σχέση με άλλες παραδόσεις, μέσα στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής πολιτείας.

ό.π., σσ. 18-19

Με βάση το παράθεμα και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναλύσετε τη φράση “το μέλλον των εθνοτήτων εξαρτάται ... περισσότερο από τη συμβιωτική σχέση με άλλες παραδόσεις, μέσα στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής πολιτείας”.

4.

ΠΗΓΗ 1

Η δύσκολη γέννηση του έθνους-κράτους

Στο τέλος του Μεσαίωνα, τη στιγμή που καταρρέουν οι βασικές αρχές της χριστιανικής ενότητας, αρχίζει να αναδύεται μέσα από φεουδαρχικές δομές παρούσες ακόμη στα πράγματα και τα πνεύματα, η νέα αντίληψη του έθνους-κράτους. Αν η αυτοκρατορική αντίληψη στοιχειώνει ακόμα τους κληρικούς, ο αυτοκράτορας έχει απολέσει κάθε εξουσία στην Ιταλία προς όφελος των πριγκίπων και των πόλεων...

Η υπέρτατη αρχή στον χριστιανικό κόσμο έχει πλέον μεταβιβαστεί στον βασιλιά, ο οποίος, κατά την έκφραση των Γάλλων νομομαθών του 13ου αιώνα, είναι πια «αυτοκράτορας στο βασίλειό του». Αυτή η επιστροφή στο ρωμαϊκό δίκαιο κάνει τον βασιλιά ενσάρκωση του κράτους, του δημόσιου αγαθού (*res publica*). Αλλά η νέα τούτη αντίληψη, θεμέλιο της βασιλικής εξουσίας ως τον 19ου αιώνα επιβάλλεται με δυσκολία απέναντι στις μεσαιωνικές αντιλήψεις. ...

Κατ' αυτές, η βασιλική ηγεμονία πάνω στο λαό βασίζεται στη θρησκευτική διάσταση που προσδίδει το χρίσμα το οποίο κάνει τους βασιλιάδες ή τους αυτοκράτορες πρόσωπα με φωτισμένο αγιοσύνης.

Αυτή η αμφισημία των αντιλήψεων περί βασιλικής εξουσίας στην Ευρώπη του τέλους του 15ου αιώνα δεν δίνει στους βασιλιάδες παρά αβέβαια μέσα για να ασκήσουν την εξουσία τους. Αυτό ισχύει για ένα από τα πρώτα και σημαντικότερα τέτοια μέσα, όπως τα βλέπουν οι υπήκοοί του: εκείνο της απόδοσης δικαιοσύνης. Είτε αποδίδεται άμεσα από τον ηγεμόνα είτε από τους εκπρόσωπους του ή από τα παραλαβόμενα, αυτός θεωρητικά είναι υπεύθυνος. Ωστόσο οι αναστατώσεις του 14ου και 15ου αιώνα πολλαπλασίασαν τις παράλληλες δικαιοδοτικές αρχές. ...

Η αντίληψη του νεωτερικού κράτους, το οποίο κυβερνάται από ένα μονάρχη που επιβάλλει το νόμο του σε όλους του τους υπηκόους, δεν έχει λοιπόν κατά κανένα τρόπο επικρατήσει οριστικά στα τέλη του Μεσαίωνα. Δεν αποσπάται παρά με μεγάλη βραδύτητα από τα κατακάθια μιας χιλιετίας μεσαιωνικών αντιλήψεων. Το έθνος-κράτος επωφελείται ωστόσο από ένα σημαντικό πλεονέκτημα: τη γέννηση ενός εθνικού αισθήματος, σφυρηλατημένου μέσα στους δύσκολους καιρούς που έζησε η Ευρώπη. Εκδηλωμένο στην επιθυμία απαλλαγής από την ξένη επιρροή –είτε πρόκειται για τη δράση της Ιωάννας της Λοραίνης στη Γαλλία είτε για τη θέληση των χωρών της ανατολικής Ευρώπης να αποκτήσουν εθνικές δυναστείες προκειμένου να αντισταθούν στην γερμανική προώθηση-, το εθνικό αίσθημα τείνει να ενσαρκωθεί στον ηγεμόνα, στον οποίο επικεντρώνεται η συνείδηση των κατοίκων ότι ανήκουν σε μια κοινότητα. Έτσι η πίστη προς τη δυναστεία εμφανίζεται στο τέλος του Μεσαίωνα ως η κύρια μαγιά του έθνους-κράτους. Ακόμα περισσότερο, μπορεί να θεωρήσει κανείς, ότι οι πελατείες που διαμορφώθηκαν κατά τις συγκρούσεις στις πόλεις και τις περιφέρειες (γυέλφοι και γιβελίνοι στη Ιταλία,

Αρμανιάκ και Βουργουνδοί στη Γαλλία) αποτελούν το έμβρυο των πρώτων νεωτερικών «πολιτικών κομμάτων».

Κατά συνέπεια, μετά την πολυδιάσπαση του 14ου και του 15ου αιώνα, η Ευρώπη δεν γίνεται πλέον αντιληπτή ως μια χριστιανοσύνη αλλά ως αντιπαράθεση εθνικών οντοτήτων που αγωνίζονται για την ηγεμονία.

Ιστορία της Ευρώπης του Serge Bernstein, Pierre Milza.

Από τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος – 18ος αιώνας, Αλεξάνδρεια, σ. 279

ΠΗΓΗ 2

... Οι θριαμβεύτριες εθνικές μοναρχίες, που μπόρεσαν να διαφυλάξουν τα συμφέροντά τους έναντι των Αψβούργων, περιέχονται σε πλήρη κρίση στα μέσα του 17ου αιώνα. Μια κρίση που συνδέεται αναμφίβολα με την εξέλιξη των κοινωνιών και συγκλονίζει βαθιά τις μοναρχίες. Πέρα από εθνικές ιδιαιτερότητες, έχει την αφετηρία της στη δύσκολη ανάδυση του κράτους μέσα από τα ερείπια των μεσαιωνικών αντιλήψεων για τη μοναρχία. Η κρίση συνδέεται επίσης με την αναζήτηση ισορροπίας ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες και σε μια όλο και πιο απολυταρχική μοναρχία. Η κρίση του 17ου αιώνα λοιπόν θέτει υπό νέους όρους το πρόβλημα της μορφής του κράτους. Οι λύσεις στις οποίες καταλήγουν τα διάφορα έθνη-κράτη της Ευρώπης είναι διαφορετικές: μια πολύ ξεκάθαρη τομή χωρίζει τη Γαλλία, την Αγγλία και τις Ηνωμένες Επαρχίες, που βγαίνουν ενισχυμένες από την Ισπανία η οποία, καθημαγμένη από τον πόλεμο και την απρονόητη πολιτική των ηγεμόνων της, μοιάζει να οδεύει προς μια αναπόδραστη παρακμή...

Οι κρίσεις που επηρεάζουν τα τρία δυναμικότερα κράτη της δυτικής Ευρώπης του 17ου αιώνα έχουν λοιπόν ως κοινό σημείο την αμφισβήτηση ενός μοναρχικού θεσμού ο οποίος από τον 16ο αιώνα χρησίμευε ως πόλος συγκρότησης των εθνών-κρατών.

Σε μια Ευρώπη όπου η γαλλική επιρροή είναι σημαντική, τα γεγονότα που επέρχονται το 1789 έχουν τεράστια απήχηση. Σ' ολόκληρη την ήπειρο ο συμβολικός χαρακτήρας της Γαλλικής Επανάστασης εντυπωσιάζει τη φωτισμένη ελίτ, συνηθισμένη καθώς είναι να θεωρεί τη Γαλλία το φάρο των νέων ιδεών.

Μεταφρασμένη σ' όλες τις γλώσσες της Ευρώπης, η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη εξαπλώνεται ακόμα και σε χώρες που, όπως η Ισπανία, προσπαθούν να απαγορεύσουν τη διάδοσή της. Στις γειτονικές χώρες της Γαλλίας, τις αυστριακές Κάτω Χώρες, την επισκοπή της Λιέγης, τις Ηνωμένες Επαρχίες, τη ρηνανική Γερμανία, τη Σαβοΐα και το Βω, οι «πατριώτες», οπαδοί των ελευθεριών, συγκλονίζονται από την αναγγελία των γεγονότων του 1789 και ελπίζουν ότι σύντομα θα ελευθερωθούν από τους «δεσπότες» τους. «Προσκυνητές της ελευθερίας», πολυάριθμοι πολιτικοί πρόσφυγες, ξένοι ποιητές και συγγραφείς (ο Άγγλος Γουέρτζγουερθ, ο Πρώσος Βίλχελμ φον Χούμπολτ, ο Ρώσος Καραμζίν, ο Ιταλός Αλφιέρι) σπεύδουν στη Γαλλία να παρευρεθούν στην έλευση της νέας εποχής.

Γνωστοποιούν στους συμπατριώτες τους τα γεγονότα και τις επαναστατικές ιδέες με αφηγήσεις, βιβλία και άρθρα. Έχοντας παραμείνει στη χώρα τους, τη Γερμανία, ο ποιητής Γκαίτε, οι φιλόσοφοι Καντ και Φίχτε, καταλαμβάνονται από τις νέες ιδέες. Ολόκληρη η διανοούμενη Ευρώπη πάλλεται ομόψυχα υπέρ της Επανάστασης. ...

Δεμένος με τον βασιλιά της Ισπανίας με το λεγόμενο «Οικογενειακό Σύμφωνο» (1761), ο Λουδοβίκος ΙΣΤ΄ δεν μπορεί να λάβει θέση στο πλευρό της Ισπανίας. Πράγματι, προλαμβάνοντάς τον η Συντακτική εθνοσυνέλευση έχει υιοθετήσει στις 22 Μαΐου 1790 τη Διακήρυξη της Ειρήνης στον Κόσμο (Déclaration de Paix au monde): «Το γαλλικό έθνος παραιτείται από την ανάληψη κάθε πολέμου που θα έχει ως στόχο να προβεί σε κατακτήσεις και ποτέ δεν θα χρησιμοποιήσει τις δυνάμεις του εναντίον της ελευθερίας οποιουδήποτε λαού».

Ωστόσο η Επανάσταση, απλώς και μόνο από τη δύναμη των αρχών της, θα παρασυρθεί σε διπλωματικές περιπλοκές. Τούτες προκύπτουν από τη σύγκρουση του νέου επαναστατικού δικαίου με εκείνο του Παλαιού Καθεστώτος και δείχνουν ότι η συνύπαρξη στην Ευρώπη δύο ριζικά διαφορετικών αντιλήψεων του κράτους είναι αδύνατη.

Η Ευρώπη του 18ου αιώνα είχε παραμείνει πιστή στο δίκαιο των ηγεμόνων· η Επανάσταση διακηρύσσει τη γέννηση του δικαίου των λαών. ...

Μετά την ανάληψη της βελγικής εξέγερσης (1789), η εξέγερση της Λιέγης, ο επαναστατικός πυρετός στο Πεδεμόντιο και τη Ρηνανία δείχνουν στην Ευρώπη ότι η Επανάσταση δεν μπορεί να παραμείνει ένα επεισόδιο της γαλλικής εσωτερικής πολιτικής. Παρά την αναμφισβήτητη θέληση της Συντακτικής εθνοσυνέλευσης να διασώσει την ειρήνη, οι αρχές στις οποίες σκέφτεται να θεμελιώσει μια νέα κοινωνία έχουν ισχυρή απήχηση στην Ευρώπη και οι συνέπειές τους συχνά ξεφεύγουν από τον έλεγχό της. Από το 1790 αυτή η κατάσταση γίνεται σαφής στην καλλιεργημένη Ευρώπη, κι αν οι υποστηρικτές των νέων ιδεών χαίρονται μερικές φορές, πολλοί ανάμεσά τους, τρομαγμένοι από τις πραγματικές συνέπειες των θεωρητικών αρχών που ευαγγελίζονται από μόδα, αντιδρούν απροσδόκητα. «Φωτισμένοι δεσπότες», οι ηγεμόνες της Ευρώπης αντιλαμβάνονται ξαφνικά την απειλή που συνιστά για το θρόνο τους η εξαγωγή των ανατρεπτικών αρχών που διασπείρονται από τους Γάλλους. Εξάλλου η μεταστροφή τους ενθαρρύνεται από τους Γάλλους ευγενείς: έχοντας μεταναστεύσει στις όχθες του Ρήνου, οι τελευταίοι καλούν σε μια γενική σταυροφορία εναντίον της Επανάστασης. ...

Αν και από το 1791 είναι φανερό ότι «από την ίδια της τη φύση η Επανάσταση είναι εχθρά όλων των κυβερνήσεων, προσπαθεί να τις καταστρέψει όλες, γι' αυτό και όλες έχουν συμφέρον να την καταστρέψουν» (Ζοζέφ ντε Μαιστρ), η Ευρώπη του Παλαιού Καθεστώτος είναι ανίκανη να περάσει στη δράση και αρκείται σε διακηρύξεις προθέσεων.

Ιστορία της Ευρώπης του Serge Bernstein, Pierre Milza.

Από τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος – 18ος αιώνας, Αλεξάνδρεια, σσ. 489-490, 492

Αφού διαβάσετε τις πηγές και με βάση τις γνώσεις σας από το σχολικό σας εγχειρίδιο:

- α) Να προσδιορίσετε τις συνθήκες ανάδυσης εθνικού αισθήματος ως πρόσδεσης σε μια δυναστεία κατά το Μεσαίωνα.
- β) Να παρουσιάσετε τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν την «επαναστατική καταγιγίδα» μέσα από την οποία γεννήθηκε μια νέα Ευρώπη.
- γ) Να παρουσιάσετε τις εντάσεις που προκλήθηκαν από την αντιπαράθεση ανάμεσα στην Ευρώπη του Παλαιού Καθεστώτος (Ιερή Συμμαχία) και τη Γαλλία των νέων ιδεών και στις χώρες που «μολύνθηκαν» από τον «ιδεολογικό ιό» (Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, κλπ.)

5.

ΠΗΓΗ

Κληρονόμος της φιλοσοφίας του Διαφωτισμού, η ιδέα του έθνους, έτσι όπως θριαμβεύει στη Γαλλία, θεμελιώνεται σε μια οικουμενική αντίληψη του ανθρώπου και των φυσικών δικαιωμάτων του. Καταλήγει δε στην επαναστατική αρχή του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των λαών. Το δημοψήφισμα που γίνεται στην Αβινιόν το 1791 και εκείνα που ακολουθούν συνιστούν εφαρμογή αυτής της αρχής. Έτσι το έθνος εμφανίζεται ως εθελούσια συσσωμάτωση ανθρώπων που αναγνωρίζουν ότι ανήκουν σε μια κοινότητα και αποφασίζουν να ζήσουν μαζί. Αυτές οι επαναστατικές αρχές του έθνους, μαζί με την ιδέα της ελευθερίας, θα αναστατώσουν την Ευρώπη των ηγεμόνων, θεμελιωμένη όπως είναι από τις αρχές του 18ου αιώνα, στην έννοια της ευρωπαϊκής ισορροπίας. Αυτές οι αρχές ξεσηκώνουν επίσης τον ενθουσιασμό των Ευρωπαίων «πατριωτών», έστω κι αν πολλοί ανάμεσα του αργούν να υπαναχωρήσουν διαπιστώνοντας ότι το «Μεγάλο Έθνος» δεν λαμβάνει υπόψη του αυτές τις αρχές και δεν διστάζει, για να μεγαλώσει το έδαφός του, να προσαρτά χωρίς περιστροφές τις περιοχές που ορέγεται.

Έκτοτε μια άλλη μορφή εθνικής αντίληψης βλέπει το φως της ημέρας, ιδιαίτερα στις γερμανικές χώρες. Από τον 18ο αιώνα, στο πλαίσιο της πολιτιστικής αντίδρασης εναντίον της γαλλικής υπεροχής, ένα αντιδραστικό και προρομαντικό ρεύμα αρχίζει να εκδηλώνεται. Θεωρεί το έθνος κληροδόχη της ιστορίας που δεν οφείλει τίποτε στη βούληση των ανθρώπων και επιβάλλεται σε αυτούς. Έτσι, για τον φιλόσοφο Χάρντερ, το έθνος εμφανίζεται ως έμβιο ον, διαφορετικό από τα άλλα, γεννημένο από μια ζωτική δύναμη που εκφράζεται μέσω των μύθων, των παραδόσεων, του εθνικού παρελθόντος, της γλώσσας, της μουσικής με μια λέξη της κουλτούρας. Μ' αυτή την έννοια, το εθνικό αίσθημα (το Volksoeist) αποτελεί το θεμέλιο του έθνους. Ωστόσο νομομαθείς και φιλόσοφοι, όπως ο Fichte ή ο Χέγκελ, θεωρούν ότι η πραγμάτωση της ενότητας του έθνους ανήκει στο κράτος και όχι στην κοινότητα των πολιτών.

Οι αντιλήψεις αυτές παίζουν βασικό ρόλο στην κατάρρευση του ναπολεόντειου σχεδίου για την Ευρώπη. Τροφοδοτούνται πράγματι από τη γαλλική κυριαρχία, η οποία γίνεται αντιληπτή ως το ηγεμονικό εγχείρημα ενός έθνους που ζητεί να καθυποτάξει ολόκληρη την ήπειρο. Ένας ισχυρός αντιγαλλικός πατριωτισμός

κάνει την εμφάνισή του, με διαφορές ανάλογα με τη χώρα, ο οποίος καταλήγει στην καταστροφή της ναπολεόντειας κυριαρχίας. ...

*Ιστορία της Ευρώπης του Serge Bernstein, Pierre Milza.
Από τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος – 18ος αιώνας,
Αλεξάνδρεια, σσ. 520-521*

Με βάση την πηγή και τις γνώσεις σας από το σχολικό σας εγχειρίδιο:

- α) Να επισημάνετε τις φιλοσοφικές καταβολές της ιδέας του έθνους.
- β) Αφού συγκρίνετε τη γαλλική εθνική αντίληψη με την γερμανική να διατυπώσετε τις σκέψεις σας.

6.

ΠΗΓΗ

Ενδιαφέρον είναι το εθνικό κίνημα που κερδίζει έδαφος στην Πρωσία, συντριμμένη και διαμελισμένη καθώς είναι μετά την ήττα της Ίνας. Ο βασιλιάς και η οικογένειά του, που έχουν καταφύγει στην Καινιξβέργη της ανατολικής Πρωσίας, πασχίζουν, σύμφωνα με την πιο χαρακτηριστική παράδοση της πεφωτισμένη δεσποτείας, να αναζωογονήσουν το κράτος τους προσελκύοντας μεταρρυθμιστές απ' όλη τη Γερμανία (Σταϊν, Χάρτενμπεργκ, Σάρνχορστ ή Γνάιζενου). Διαποτισμένο από το εθνικό συναίσθημα, οι άνθρωποι αυτοί, που προέρχονται από το ρεύμα του ρομαντισμού, είναι αποφασισμένοι να οικοδομήσουν ένα έθνος, μπαίνοντας στην υπηρεσία ενός κράτους αποφασισμένου να υποστηρίξει την ταυτότητά του απέναντι στους Γάλλους. Χωρίς να συμμετάσχει σ' αυτό το λαϊκό κίνημα, ο βασιλιάς της Πρωσίας, ηγεμόνας του Παλαιού Καθεστώτος, το χρησιμοποιεί για να εκσυγχρονίσει και να καταστήσει αποτελεσματικότερο το κράτος του. Οι μεταρρυθμιστές προσαρμόζουν στην πρωσική κοινωνία τις νέες αρχές που τέθηκαν από τους Γάλλους. Καταργούν τη δουλοπαροικία, τα φεουδαρχικά δικαιώματα και την αγγαρεία, αλλά διατηρούν για λογαριασμό της αριστοκρατίας τις εκτεταμένες γαιοκτησίες της και τις δικαιοδοτικές αρμοδιότητες που συνδέονται μ' αυτές. Οι συντεχνίες καταργούνται. Αστοί και χωρικοί αποκτούν το δικαίωμα να κατέχουν γαίες. Ένα έμβρυο πολιτικής αντιπροσώπευσης εγκαθιδρύεται με την εκλογή δημοτικών συμβουλίων. ...

Αλλά το χαρακτηριστικότερο στοιχείο αυτής της πρωσικής αναγέννησης που επιφέρει ο αναδυόμενος γερμανικός εθνικισμός είναι μια σημαντική πνευματική κίνηση. Τούτη συγκλονίζει τη Γερμανία εξάπτοντας το εθνικό αίσθημα και καλλιεργώντας το μίσος για τη Γαλλία. Τα σχολεία και τα «γυμνάσια» (λύκεια) πολλαπλασιάζονται, ενώ το Βερολίνο γίνεται το νευραλγικό κέντρο αυτής της πολιτιστικής και εθνικής αφύπνισης. Το χειμώνα του 1807-1808, ο φιλόσοφος Φίχτε εκφωνεί εκεί τους Λόγους στο γερμανικό έθνος (Reden an die deutsche Nation), που αναπτύσσουν τη νέα ιδέα της εθνικότητας και ζητούν να προκαλέσουν μια ευρύτατη πνευματική αφύπνιση της Γερμανίας.

*Ιστορία της Ευρώπης του Serge Bernstein, Pierre Milza.
Από τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα ευρωπαϊκά κράτη, 5ος – 18ος αιώνας,
Αλεξάνδρεια, σ. 522*

Με βάση το παράθεμα:

- α) Να παρουσιάσετε τις συνέπειες του γαλλικού διαφωτισμού στο πρωσικό εθνικό κίνημα και στην πνευματική αναγέννηση.
- β) Να περιγράψετε τη σχέση ανάμεσα στην εθνική και στην πολιτιστική αφύπνιση με επίκεντρο τα εκπαιδευτικά ιδρύματα.

7.

ΠΗΓΗ

Η αντίληψη του “έθνους” και του “εθνικισμού” όπως την έβλεπαν οι φιλελεύθεροι στοχαστές στο μεσουράνημα του αστικού φιλελευθερισμού, συνέπιπτε με την εποχή κατά την οποία η “αρχή των εθνότητων” έγινε για πρώτη φορά μείζον ζήτημα στη διεθνή πολιτική. Η “αρχή των εθνότητων” διέφερε σημαντικά ως προς ένα τμήμα της από την ουλισονική αρχή της αυτοδιάθεσης των εθνών, αρχή που θεωρητικά ασπάζεται και ο λενινισμός και η οποία κυριάρχησε και κυριαρχεί στις συζητήσεις γύρω από αυτά τα ζητήματα από τα τέλη του δεκάτου ενάτου αιώνα και εφεξής. Η αρχή αυτή δεν ήταν απόλυτη. Ως προς αυτό διέφερε και από τη ριζοσπαστική-δημοκρατική άποψη, όπως είχε τεθεί στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων της Γαλλικής Επανάστασης, η οποία συγκεκριμένα απέρριπτε την “αρχή του ορίου”. Όμως, στους μικρού μεγέθους λαούς, το δικαίωμα των οποίων για κυριαρχία και αυτοδιάθεση ήταν εγγυημένο, οι μεγάλοι και πιο αρπακτικοί γείτονές τους δεν τους επέτρεπαν να ασκούν στην πράξη κανένα από αυτά τα δικαιώματα ...

Από την άποψη του φιλελευθερισμού, και -όπως δείχνει το παράδειγμα του Μαρξ και του Ένγκελς, όχι μόνον του φιλελευθερισμού- τα επιχειρήματα υπέρ “του έθνους” ήταν ότι αυτό αντιπροσώπευε ένα στάδιο στην ιστορική ανάπτυξη της ανθρώπινης κοινωνίας· τα επιχειρήματα για την οικοδόμηση κάθε ιδιαίτερου εθνικού κράτους, ασχέτως με τα υποκειμενικά αισθήματα των μελών της ενδιαφερόμενης εθνότητας, ή τις προσωπικές συμπάθειες του παρατηρητή, εξαρτόνταν από το αν μπορούσε να αποδείξει ότι ταίριαζε με ότι προήγαγε την ιστορική εξέλιξη και πρόοδο...

Αν, όμως, ο μόνος ιστορικά δικαιολογημένος εθνικισμός ήταν αυτός που συμβάδιζε με την πρόοδο, δηλαδή που διέυρνε μάλλον παρά περιόριζε την κλίμακα πάνω στην οποία λειτουργούσαν οι ανθρώπινες οικονομίες, κοινωνίες και πολιτισμοί, ποια θα μπορούσε να είναι η άμυνα των μικρών λαών, των μικρών γλωσσών, των μικρών παραδόσεων, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, παρά μια έκφραση συντηρητικής αντίστασης στην αναπόφευκτη προέλαση της ιστορίας; Οι μικροί λαοί, οι μικρές γλώσσες, οι μικροί πολιτισμοί εναρμονίζονταν με την πρόοδο μόνον εφόσον δέχονταν να είναι υποτελείς σε κάποια μεγαλύτερη ενότητα, ή αποσύρονταν από τη μάχη για να γίνουν μια αποθήκη νοσταλγίας και άλλων συναισθημάτων...

Έτσι, για να κατανοήσουμε το “έθνος” της κλασικής φιλελεύθερης εποχής είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου ότι η “οικοδόμηση του έθνους”, οσοδήποτε κυρίαρχη κι αν ήταν στην ιστορία του δεκάτου ενάτου αιώνα, ίσχυε μόνον για

μερικά έθνη. Και όντως, η αξίωση για εφαρμογή της “αρχής των εθνοτήτων” δεν ήταν καν καθολική ...

Αλλά από τη δεκαετία του 1880 και μετά η συζήτηση για το “εθνικό ζήτημα” γίνεται σοβαρή και έντονη, ειδικά μεταξύ σοσιαλιστών, επειδή ο πολιτικός αντίκτυπος των εθνικών συνθημάτων στις μάζες των πιθανών ή πραγματικών ψηφοφόρων ή υποστηρικτών των μαζικών πολιτικών κινήσεων εξελίχθηκε τώρα σ’ ένα ζήτημα άμεσου πολιτικού ενδιαφέροντος. Αυτό ήταν ένα σημαντικό ζήτημα όχι μόνο για τις κυβερνήσεις που αντιμετώπιζαν διάφορα είδη εθνικών αναταραχών ή απαιτήσεων, αλλά και για τα πολιτικά κόμματα που επεδίωκαν να κινητοποιήσουν το εκλογικό σώμα βάσει εθνικών, μη εθνικών ή ανταυτού εθνικών εκκλήσεων. Για τους σοσιαλιστές στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη είχε μεγάλη διαφορά σε ποια θεωρητική βάση θα οριζόταν το έθνος και το μέλλον του. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς, όπως ο Mill και ο Renan, είχαν αντιμετωπίσει παρόμοια ζητήματα ως περιθωριακά. Στη Δεύτερη Διεθνή τέτοιες συζητήσεις βρίσκονταν στο επίκεντρο, και ένας αστερισμός εξεχουσών προσωπικοτήτων, που διακρίθηκαν στην πορεία, συνέβαλαν με σημαντικά κείμενα σ’ αυτές: οι Kautsky, Luxemburg, Bauer, Λένιν και Στάλιν. Αλλά αν τέτοια ζητήματα απασχολούσαν τους μαρξιστές θεωρητικούς, ήταν επίσης ζήτημα οξείας πρακτικής σπουδαιότητας για τους, ας πούμε, Κροάτες και Σέρβους, “Μακεδόνες” και Βουλγάρους, αν η εθνικότητα των Σλάβων του Νότου καθοριζόταν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

Έτσι, η “αρχή των εθνοτήτων” την οποία συζητούσαν οι διπλωμάτες και η οποία άλλαξε το χάρτη της Ευρώπης στην περίοδο από το 1830 ως το 1878 ήταν διαφορετική από το πολιτικό φαινόμενο του εθνικισμού που γινόταν όλο και περισσότερο κεντρικό θέμα στην εποχή του ευρωπαϊκού εκδημοκρατισμού και της πολιτικής των μαζών. Στις μέρες του Mazzini δεν είχε σημασία αν, για το μεγάλο μέρος των Ιταλών, το Risorgimento δεν υπήρχε, ούτως ώστε, όπως παραδέχθηκε ο Massimo d’ Azeglio στην περίφημη φράση του: “Έχουμε κάνει την Ιταλία, τώρα πρέπει να κάνουμε τους Ιταλούς”^{*}. Δεν είχε καν σημασία για εκείνους που παρατηρούσαν το “Πολωνικό Ζήτημα” το ότι πιθανώς οι περισσότεροι χωρικοί που μιλούσαν την πολωνική γλώσσα δεν αισθάνονταν ακόμα ότι ήταν εθνικιστές Πολωνοί, όπως παραδέχθηκε ο τελικός ελευθερωτής της Πολωνίας, Συνταγματάρχης Pilsudski στη φράση του: “Το κράτος κάνει το έθνος και όχι το έθνος το κράτος”. Αλλά μετά το 1880 είχε όλο και περισσότερη σημασία πώς ένιωθαν οι απλοί άνδρες και οι γυναίκες για την εθνικότητά τους. Ως εκ τούτου είναι σημαντικό να λάβουμε υπόψη τη συμπεριφορά και τα συναισθήματα των απλών ανθρώπων της προβιομηχανικής κοινωνίας, πάνω στους οποίους η καινοφανής έκκληση του πολιτικού εθνικισμού θα μπορούσε να στηριχθεί.

Η Συνθήκη των Βερσαλιών αποκάλυψε άλλο ένα νέο φαινόμενο: τη γεωγραφική εξάπλωση των εθνικιστικών κινήσεων, και την απόκλιση των νέων κινήσεων από το ευρωπαϊκό πρότυπο. Με δεδομένη την επίσημη

* Ειπώθηκε στην πρώτη σύνοδο της Βουλής του νέου ενωμένου ιταλικού βασιλείου.

δέσμευση των νικηφόρων δυνάμεων υπέρ του ουίλσονικού εθνικισμού, ήταν φυσικό ότι οποιοσδήποτε διεκδικούσε να μιλήσει εν ονόματι κάποιων καταπιεζόμενων ή μη αναγνωρισμένων λαών -και μεγάλος αριθμός αυτών προσπαθούσαν να ασκήσουν πίεση στους ισχυρότερους διαμορφωτές της ειρήνης- έπρεπε να το κάνει σύμφωνα με την εθνική αρχή και ειδικότερα σύμφωνα με το δικαίωμα για αυτοδιάθεση ... Οι ηγέτες και οι ιδεολόγοι των αποικιακών ή ημι-αποικιακών απελευθερωτικών κινημάτων ξεκάθαρα μιλούσαν τη γλώσσα του ευρωπαϊκού εθνικισμού, την οποία τόσο συχνά είχαν μάθει από τη δύση, ακόμα κι όταν δεν ταίριαζε στην περίπτωση τους. Και όπως ο ριζοσπαστισμός της Ρωσικής Επανάστασης είχε υπερκεράσει εκείνον την Γαλλικής Επανάστασης στο ρόλο της κύριας ιδεολογίας της παγκόσμιας χειραφέτησης, το δικαίωμα για αυτοδιάθεση, που τώρα είχε ενταχθεί στα κείμενα του Στάλιν, εφεξής άγγιξε εκείνους που βρίσκονταν πέρα από το πεδίο δράσης του Mazzini. Η απελευθέρωση, σ' εκείνο το τμήμα που δεν είχε γίνει ακόμα γνωστό ως ο Τρίτος Κόσμος, γινόταν τώρα αντιληπτή παντού ως "εθνική απελευθέρωση" ή, μεταξύ των μαρξιστών, "εθνική και κοινωνική απελευθέρωση".

Όμως, για μιαν ακόμα φορά, η πρακτική δεν συμμορφώθηκε με τη θεωρία. Η πραγματική και αυξανόμενη δύναμη των κινημάτων απελευθέρωσης συνίστατο στο μίσος εναντίον των κατακτητών, ηγεμόνων και εκμεταλλευτών, οι οποίοι συνέβαινε να αναγνωρίζονται ως ξένοι, από το χρώμα, την ένδυση, και τις συνήθειες, ή εναντίον εκείνων που φαίνονταν να ενεργούν για λογαριασμό τους ήταν αντι-ιμπεριαλιστική.

Eric Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα, σσ. 63-69, 191-192

Με βάση το παράθεμα και τις ιστορικές σας γνώσεις να συσχετίσετε την "αρχή των εθνοτήτων" του Μαντσίι με την "αρχή της αυτοδιάθεσης των εθνών" του Ούιλσον και να αιτιολογήσετε τις διαφορές τους.

8.

ΠΗΓΗ

"Μόλις είχε επιτευχθεί κάποιος βαθμός ευρωπαϊκής ανάπτυξης, οι γλωσσικές και πολιτιστικές κοινότητες των λαών, έχοντας ωριμάσει σιωπηρά δια μέσου των αιώνων, ξεπροβάλλουν από τον κόσμο της παθητικής ύπαρξης ως λαών (passiver Volkheit). Συνειδητοποιούν ότι αποτελούν μία δύναμη με ιστορικό πεπρωμένο. Απαιτούν να έχουν τον έλεγχο του κράτους, ως το ανώτατο υπάρχον όργανο εξουσίας, και μάχονται για την πολιτική τους αυτοδιάθεση. Το γενέθλιο της πολιτικής ιδέας του έθνους και το έτος γεννήσεως αυτής της νέας συνείδησης, είναι το 1789, το έτος της Γαλλικής Επανάστασης".

K. Renner, *Staat und Nation*, σ. 89

Αυτό το απόσπασμα φαίνεται λοιπόν πως είναι μια αντιπροσωπευτική εκδοχή της "αρχής των εθνοτήτων" η οποία συνετάραξε τη διεθνή πολιτική της Ευρώπης μετά το 1830, δημιουργώντας έναν αριθμό νέων κρατών που

αντιστοιχούσαν, κατά το ήμισυ μόνο στην έκκληση του Mazzini “κάθε έθνος ένα κράτος”: δεν αντιστοιχούσαν όμως στο υπόλοιπο της φράσης του Mazzini “μόνον ένα κράτος για ολόκληρο έθνος”...

Όμως, παρόλο που το απόσπασμα που παραθέσαμε σε μια πρώτη ανάγνωση μας θυμίζει κάτι που θα μπορούσε να έχει γράψει ο ίδιος ο Mazzini, στην πραγματικότητα γράφτηκε εβδομήντα χρόνια μετά τις επαναστάσεις του 1830 και από έναν μαρξιστή σοσιαλιστή μοραβικής καταγωγής, σε ένα βιβλίο που διαπραγματεύονταν τα ειδικότερα ζητήματα της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Εν συντομία, ενώ το απόσπασμα θα μπορούσε να παρερμηνευθεί ότι συνδέεται με την εθνικιστική αρχή, που μεταμόρφωσε τον πολιτικό χάρτη της Ευρώπης μεταξύ του 1830 και της δεκαετίας του 1870, στην πραγματικότητα ανήκει σε μια μεταγενέστερη και διαφορετική φάση της εθνικιστικής ανάπτυξης στην ευρωπαϊκή ιστορία.

Ο εθνικισμός του 1880-1914 διέφερε σε τρία μείζονα σημεία από τη φάση του εθνικισμού του Mazzini. Πρώτον, εγκατέλειψε την “αρχή του ορίου”, η οποία κυριαρχούσε στις συζητήσεις σχετικά με τον εθνικισμό την εποχή του φιλελευθερισμού. Από εδώ και στο εξής οποιαδήποτε οντότητα θεωρούσε ότι αποτελεί ένα “έθνος” διεκδικούσε το δικαίωμα για αυτοδιάθεση πράγμα που, σε τελευταία ανάλυση, σήμαινε το δικαίωμά της να αποτελεί ένα ξεχωριστό κυρίαρχο ανεξάρτητο κράτος στο έδαφός της. Δεύτερον, και ως συνέπεια της συνεχούς δημιουργίας εθνών χωρίς ιστορικό παρελθόν, η εθνικότητα και η γλώσσα, αποτέλεσαν τα κυρίαρχα, όλο και πιο καθοριστικά, και σε κάποιες περιπτώσεις ίσως μοναδικά κριτήρια αναγνώρισης μιας “εθνότητας”. Υπήρξε όμως και μια τρίτη αλλαγή, η οποία δεν επηρέασε τόσο πολύ τα άνευ κράτους εθνικά κινήματα, τα οποία τώρα γίνονταν όλο και πιο πολυάριθμα και φιλόδοξα, αλλά τα εθνικά αισθήματα εντός των ήδη συγκροτημένων εθνικών κρατών: μια απότομη μεταστροφή προς το πολιτικό δικαίωμα για έθνος και σημαία, για το οποίο ουσιαστικά επινοήθηκε ο όρος “εθνικισμός” στην τελευταία δεκαετία (ή δεκαετίες) του δεκάτου ενάτου αιώνα. Στο απόσπασμα του Renner εκπροσωπούνται οι δύο πρώτες από τις αλλαγές που αναφέραμε, δεν αντιπροσωπεύεται όμως η τρίτη λόγω της αριστερής ιδεολογικής του προέλευσης.

Υπάρχουν τρεις λόγοι για τους οποίους κατά κανόνα δεν έχει αναγνωριστεί πόσο όψιμα έγινε στην πραγματικότητα κυρίαρχο το εθνο-γλωσσολογικό κριτήριο για τον ορισμό ενός έθνους. Πρώτον, τα δύο πλέον εξέχοντα μη-κρατικά εθνικιστικά κινήματα του πρώτου μισού του δεκάτου ενάτου αιώνα βασίζονταν ουσιαστικά σε κοινότητες των εγγραμμάτων, που, πέρα από πολιτικά και γεωγραφικά σύνορα, τους ένωνε η χρήση μιας καθιερωμένης γλώσσας υψηλού πολιτισμικού επιπέδου και η λογοτεχνία της. Για τους Γερμανούς και τους Ιταλούς, η εθνική τους γλώσσα δεν ήταν απλώς ένα μέσο ενοποίησης της ενδοκρατικής επικοινωνίας και λειτουργίας της διοικητικής μηχανής, όπως υπήρξε η γαλλική γλώσσα, ή ακόμη ένας επαναστατικός μηχανισμός για να μεταφέρει τις αλήθειες της ελευθερίας, της επιστήμης και της προόδου σε όλους, διασφαλίζοντας την αρχή της ισότητας των πολιτών και παρεμποδίζοντας την αναβίωση της ιεραρχίας. Ήταν κάτι πολύ

περισσότερο από φορέας μιας διακεκριμένης λογοτεχνίας και μιας οικουμενικής πνευματικής έκφρασης. Ήταν το μόνο πράγμα που τους έκανε Γερμανούς ή Ιταλούς, και συνεπώς είχε πολύ μεγαλύτερο βάρος στον προσδιορισμό της εθνικής τους ταυτότητας απ' ό,τι, ας πούμε, η αγγλική για εκείνους που έγραφαν και διάβαζαν αυτή τη γλώσσα. Όμως, ενώ για τις γερμανικές και ιταλικές φιλελεύθερες μεσαίες τάξεις η γλώσσα μ' αυτό τον τρόπο παρείχε ένα ισχυρό επιχείρημα για τη δημιουργία ενός ενοποιημένου εθνικού κράτους, αυτό δεν συνέβαινε πουθενά αλλού στο πρώτο μισό του δεκάτου ενάτου αιώνα. Οι πολιτικές αξιώσεις για την ανεξαρτησία της Πολωνίας ή του Βελγίου δεν βασίζονταν στη γλώσσα, όπως δεν βασίζονταν και οι επαναστάσεις των διαφόρων βαλκανικών λαών εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες δημιούργησαν μερικά ανεξάρτητα κράτη· ούτε και το ιρλανδικό κίνημα στη Βρετανία βασιζόταν στη γλώσσα ... Όμως, από τα τέλη του δεκάτου ογδόου αιώνα (και, κατά μεγάλο μέρος, κάτω από την επίδραση της γερμανικής διανόησης) την Ευρώπη σάρωνε το ρομαντικό πάθος για τους αγνούς, απλούς και αδιάφθορους χωρικούς, και εξαιτίας της φολκλορικής προσέγγισης του "λαού", οι καθομιλουμένες γλώσσες που χρησιμοποιούσαν αυτοί θεωρήθηκαν σημαντικές.

Eric Hobsbawm, ό.π., σσ. 144-147

Με βάση το παράθεμα και τις γνώσεις σας από το σχολικό σας βιβλίο:

- α) Να επισημάνετε τα χαρακτηριστικά της μετεξέλιξης του εθνικισμού της περιόδου (1870-1918).
- β) Να αιτιολογήσετε την έμφαση που δόθηκε στο εθνο-γλωσσολογικό κριτήριο για τον ορισμό ενός έθνους.

9.

ΠΗΓΗ 1

Η εξίσωση έθνος = κράτος = λαός, και ειδικά κυρίαρχος λαός, αναμφίβολα συνέδεε το έθνος με το έδαφος, εφόσον η δομή και ο ορισμός των κρατών ήταν ουσιαστικώς εδαφικά. Σήμαινε επίσης μια πολλαπλότητα από εθνικά κράτη συγκροτημένα μ' αυτό τον τρόπο και αυτό ήταν όντως απαραίτητη συνέπεια της λαϊκής αυτοδιάθεσης όπως το θέτει η Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του 1795:

"κάθε λαός είναι ανεξάρτητος και κυρίαρχος, οιοσδήποτε κι αν είναι ο αριθμός των ατόμων που τον αποτελεί και η έκταση του εδάφους που κατέχει. Αυτή η κυριαρχία είναι αναπαλλοτρίωτη".

Σ' αυτήν τη διακήρυξη δύο εντελώς διαφορετικές αντιλήψεις του έθνους συναντώνται: η επαναστατική - δημοκρατική και η εθνικιστική. Η εξίσωση κράτος = έθνος = λαός αντιστοιχεί και στις δύο αντιλήψεις· για τους εθνικιστές η δημιουργία των πολιτικών οντοτήτων προερχόταν από την προηγούμενη ύπαρξη κάποιας κοινότητας που διέκρινε τον εαυτό της από τους ξένους· ενώ για την επαναστατική - δημοκρατική άποψη η κεντρική ιδέα ήταν ο κυρίαρχος πολίτης - λαός = κράτος, το οποίο, σε σχέση με το υπόλοιπο της ανθρωπίνης

ράτσας συνιστούσε ένα “έθνος”. Δεν θα πρέπει επίσης να ξεχάσουμε ότι εφεξής τα κράτη, με οποιοδήποτε τρόπο κι αν συστάθηκαν, έπρεπε να υπολογίζουν και τους υπηκόους τους, διότι στην Εποχή των Επαναστάσεων, είχε γίνει περισσότερο δύσκολο να τους ηγεμονεύσουν. Όπως το διατύπωσε ο έλληνας ελευθερωτής Κολοκοτρώνης, δεν ήταν πλέον αληθές ότι “ο λαός πίστευε ότι οι βασιλιάδες ήταν θεοί πάνω στη γη και ότι ήταν υποχρεωμένος να λέει πως οτιδήποτε έκαναν ήταν σωστό”. Η θεικότητα δεν τους περιέβαλε πλέον. Όταν ο Κάρολος ο δέκατος της Γαλλίας αναβίωσε την αρχαία τελετή της στέψης στην Rheims το 1825 και (επιφυλακτικά) την τελετή της μαγικής ιάσεως, μόνον 120 άτομα παρουσιάστηκαν για να θεραπευθούν από τη φυματίωση με το βασιλικό άγγιγμα. Στην τελευταία στέψη πριν από τη δική του, το 1774, υπήρχαν 2.400 άτομα. Η διαδικασία εκδημοκρατισμού που παρατηρείται μετά το 1870 εντείνει τόσο το πρόβλημα της νομιμότητας των αρχόντων όσο και αυτό της κινητοποίησης των πολιτών. Για τις κυβερνήσεις το βασικό στοιχείο στην εξίσωση κράτος = έθνος = λαός, ήταν απλώς το κράτος.

Eric Hobsbawm, ό.π., σσ. 34-35, 39-40

ΠΗΓΗ 2

Η ίδια η πράξη του εκδημοκρατισμού της πολιτικής, δηλαδή της μετατροπής των υπηκόων σε πολίτες, τείνει να παράγει μια λαϊκιστική συνείδηση την οποία, αν την παρατηρήσουμε κάτω από ένα ορισμένο πρίσμα, είναι δύσκολο να τη διακρίνουμε από έναν εθνικό, ακόμα και έναν σωβινιστικό πατριωτισμό - διότι αν “η χώρα” είναι κατά κάποιο τρόπο “δική μου”, τότε φαίνεται πιο εύκολη η επιλογή της σε σχέση με εκείνες των ξένων, ειδικά αν αυτοί στερούνται των δικαιωμάτων και της ελευθερίας του αληθινού πολίτη ... Αυτό δεν σήμαινε απαραίτητως κάποια συμπάθεια για τις άρχουσες τάξεις ή τις κυβερνήσεις τους, και αυτές με τη σειρά τους ίσως να υποπτεύονταν την αφοσίωση των αγωνιστών της κατώτερης τάξης για τους οποίους οι πλούσιοι και οι αριστοκράτες που εκμεταλλεύονταν τον απλό λαό ήταν πιο άμεσα και διαρκώς παρόντες από τους πολυμίσητους ξένους. Η ταξική συνείδηση που αποκτούσαν οι εργατικές τάξεις σε πολυάριθμες χώρες στις τελευταίες δεκαετίες πριν από το 1914 σήμαινε, ή μάλλον επιβεβαίωνε, μια αξίωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και του Πολίτη, και μ’ αυτόν τον τρόπο έναν εν δυνάμει πατριωτισμό ...

Είναι σημαντικό ότι οι εμπόλεμες κυβερνήσεις έκαναν έκκληση βοήθειας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, όχι απλώς για λόγους τυφλού πατριωτισμού, και ακόμη λιγότερο για λόγους πολεμικής δόξας και ηρωισμού, αλλά μέσω μιας προπαγάνδας που απευθυνόταν βασικά στους μη-στρατιωτικούς και τους πολίτες. Όλοι οι ισχυροί εμπόλεμοί παρουσίασαν τον πόλεμο ως αμυντικό. Όλοι τον παρουσίασαν ως απειλή από το εξωτερικό των κεκτημένων δικαιωμάτων του πολίτη που υπήρχαν αποκλειστικά στη χώρα τους ή στο πλευρό τους· όλοι έμαθαν να παρουσιάζουν τους πολεμικούς τους σκοπούς (κάπως αβάσιμα) όχι μόνο ως κάτι που θα εξάλειφε τέτοιες απειλές, αλλά,

κατά κάποιο τρόπο, ως την κοινωνική μεταμόρφωση της χώρας προς το συμφέρον των φτωχότερων πολιτών της (“σπίτια για τους ήρωες”) ...

Τα κράτη και τα καθεστώτα είχαν κάθε λόγο να ενισχύσουν, αν μπορούσαν, τον κρατικό πατριωτισμό με τα συναισθήματα και τα σύμβολα της “φαντασιακής κοινωνίας”, από οπουδήποτε και κατά οποιοδήποτε τρόπο πηγαζαν αυτά, και να τα συνενώσουν. Η εποχή που ο εκδημοκρατισμός της πολιτικής ζωής κατέστησε αναγκαίο να “μορφώσουμε τους αφέντες μας”, να “κάνουμε Ιταλούς”, να μετατρέψουμε “τους χωρικούς σε Γάλλους” και να συνδέσουμε τα πάντα με το κράτος και τη σημαία, ήταν επίσης η εποχή που τα λαϊκά εθνικιστικά, ή πάντως τα ξενοφοβικά αισθήματα και αυτά της εθνικής υπεροχής που κήρυττε η νέα ψευδοεπιστήμη του ρατσισμού κατέστη ευκολότερο να κινητοποιηθούν. Γιατί η περίοδος από το 1880 ως το 1914 ήταν επίσης η περίοδος των μεγαλύτερων γνωστών μέχρι σήμερα μαζικών μεταναστεύσεων, εντός και μεταξύ των κρατών, η περίοδος του ιμπεριαλισμού και της αύξησης της διεθνούς αντιπαλότητας που κατέληξε σε παγκόσμιο πόλεμο. Όλα αυτά υπογράμμιζαν τις διαφορές ανάμεσα σε “εμάς” και “αυτούς”. Και δεν υπάρχει κανένας πιο αποτελεσματικός τρόπος για να συνδεθούν αυτά τα ξεχωριστά μέρη των ανήσυχων λαών από το να ενωθούν εναντίον των “ξένων”. Δεν είναι ανάγκη να αποδεχθεί κανείς την απόλυτη *Primat de l'Inneherpolitik* για να αναγνωρίσει ότι οι κυβερνήσεις είχαν σημαντικό εσωτερικό συμφέρον να κινητοποιούν τον εθνικισμό ανάμεσα στους πολίτες τους. Αντιστρόφως, τίποτε δεν τόνωσε τόσο πολύ τον εθνικισμό και από τις δύο πλευρές, όσο η διεθνής διαμάχη. Ο ρόλος της αμφισβήτησης του Ρήνου το 1840 στην ανάπτυξη και των γαλλικών και των γερμανικών εθνικιστικών μοτίβων είναι οικείος.

Εύλογα τα κράτη θα χρησιμοποιούσαν τον όλο και ισχυροποιούμενο κρατικό μηχανισμό για να επικοινωνούν με τους κατοίκους της επικράτειάς τους, κυρίως μέσω των δημοτικών σχολείων, για να διαδώσουν έτσι την εικόνα και την κληρονομιά του “έθνους” και για να εμφυσήσουν την αφοσίωση σε αυτό ώστε να συνδέσουν στενά τα πάντα με τη χώρα και τη σημαία, συχνά “επινοώντας παραδόσεις” ή ακόμα και έθνη γι’ αυτό το σκοπό.

Eric Hobsbawm, ό.π., σσ. 127-131

Με βάση τις πηγές και τις ιστορικές σας γνώσεις:

- α) Να σχολιάσετε τις μεθόδους κινητοποίησης των μαζών από τις εμπόλεμες κυβερνήσεις στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.
- β) Να κρίνετε ειδικότερα τη χρησιμοποίηση των σχολείων ως μέσων διάδοσης συχνά “επινοημένων παραδόσεων”.

10.

ΠΗΓΗ

Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ο εθνοτικός εθνικισμός ενισχύθηκε σημαντικά, στην πράξη από τις αυξανόμενες μαζικές γεωγραφικές μεταναστεύσεις των λαών, και στη θεωρία από τη μεταλλαγή εκείνης της κεντρικής ιδέας της κοινωνικής επιστήμης του 19ου αιώνα, τη “φυλή”. Από τη μια πλευρά, η πανάρχαια εδραιωμένη διάκριση του ανθρώπινου είδους σε λίγες “φυλές”, που διακρίνονταν από το χρώμα του δέρματος, τώρα είχε εξελιχθεί σε μια ομάδα “φυλετικών” διακρίσεων, που χώριζαν ανθρώπους με το ίδιο κατά προσέγγιση ανοικτό χρώμα δέρματος, σε “Αρείους” και “Σημίτες”, ή, μεταξύ των “Αρείων” σε Σκανδιναβούς, Αλπειούς και Μεσογειακούς. Από την άλλη πλευρά, η εξελικτική θεωρία του Δαρβίνου, που συμπληρώθηκε από αυτό που έγινε αργότερα γνωστό ως γενετική, προσέφερε στο ρατσισμό αυτό που φαινόταν να είναι ένα δυναμικό σύνολο από “επιστημονικές” αιτίες για την αποφυγή, ή ακόμα, όπως συνέβη, την εκδίωξη και την εξόντωση των ξένων. Όλα αυτά συνέβησαν σχετικά αργά· ο αντι-σημιτισμός δεν απέκτησε “φυλετικό” χαρακτήρα (σε αντίθεση προς το θρησκευτικο-πολιτιστικό) μέχρι το 1880 περίπου, οι μεγαλύτεροι προφήτες του γερμανικού και γαλλικού ρατσισμού (Vacher de Lapouge, Houston Stewart Chamberlain) ανήκουν στη δεκαετία του 1890. Οι δεσμοί ανάμεσα στο ρατσισμό και τον εθνικισμό είναι φανεροί ...

Όμως, πρέπει να προβούμε σε μια ακόμη παρατήρηση σχετικά με τον μετά το 1918 εθνικισμό, η οποία μας οδηγεί -καθώς και αυτόν- έξω από τους παραδοσιακούς χώρους αμφισβήτησης των συνόρων, των εκλογών -δημοψηφισμάτων και των γλωσσικών απαιτήσεων. Η εθνική ταυτότητα αυτή την εποχή απέκτησε νέα μέσα για να εκφράζεται στις σύγχρονες, αστικοποιημένες, υψηλής τεχνολογίας κοινωνίες. Πρέπει να αναφερθούν μέσα ζωτικής σημασίας. Το πρώτο, που δεν απαιτεί εκτεταμένο σχολιασμό, ήταν η άνοδος των σύγχρονων μέσων μαζικής ενημέρωσης: του τύπου, του κινηματογράφου και του ραδιοφώνου. Με αυτά τα μέσα οι λαϊκές ιδεολογίες μπορούσαν να τυποποιηθούν, ν’ αποκτήσουν ομοιογένεια και να μεταμορφωθούν, καθώς επίσης, όπως είναι προφανές, τα ιδιωτικά συμφέροντα και τα κράτη θα μπορούσαν αντίστοιχα να τις εκμεταλλευτούν για τους δικούς τους προμελετημένους προπαγανδιστικούς σκοπούς. (Το πρώτο Υπουργείο που περιγράφεται συγκεκριμένα ως σχετικά με την Προπαγάνδα και τη “Δημόσια Διαφώτιση” δημιουργήθηκε στη Γερμανία το 1933 από τη νέα κυβέρνηση του Αδόλφου Χίτλερ). Όμως, είναι σχεδόν βέβαιο ότι η προμελετημένη προπαγάνδα ήταν λιγότερο σημαντική από την ικανότητα των μέσων μαζικής επικοινωνίας να καταστήσουν αυτά που ήταν ουσιαστικά εθνικά σύμβολα, μέρος της ζωής κάθε ατόμου, και μ’ αυτόν τον τρόπο να γκρεμίσουν τα τείχη που χώριζαν την ιδιωτική και τοπική σφαίρα, όπου κανονικά ζούσαν οι περισσότεροι πολίτες, από τη δημόσια και εθνική σφαίρα. Η προώθηση της βρετανικής βασιλικής οικογένειας σε εγχώρια καθώς και δημόσια εικόνα της εθνικής ταυτότητας, θα ήταν αδύνατη χωρίς τα σύγχρονα μέσα μαζικής ενημέρωσης, και η πιο μελετημένη τελετουργική έκφρασή της είχε ουσιαστικά επινοηθεί για το

ραδιόφωνο - αργότερα προσαρμόστηκε στην τηλεόραση: το βασιλικό χριστουγεννιάτικο διάγγελμα, που θεσμοθετήθηκε το 1932.

Το χάσμα που χώριζε τους δύο κόσμους, τον ιδιωτικό από το δημόσιο, γεφυρώθηκε επίσης με τον αθλητισμό. Μεταξύ των πολέμων ο αθλητισμός ως μαζικό θέαμα μεταμορφώθηκε σε μια ατέλειωτη διαδοχή μονομάχων, ανάμεσα σε πρόσωπα και ομάδες που συμβόλιζαν τα εθνικά κράτη, κάτι που είναι σήμερα μέρος της παγκόσμιας ζωής. Μέχρι τότε εκδηλώσεις όπως οι Ολυμπιακοί Αγώνες και οι διεθνείς ποδοσφαιρικοί αγώνες ενδιέφεραν μόνο το κοινό της μεσαίας τάξης (αν και οι Ολυμπιακοί Αγώνες άρχισαν να αποκτούν μια διάσταση εθνικού ανταγωνισμού πριν ακόμη το 1914), και οι διεθνείς αγώνες είχαν ουσιαστικά καθιερωθεί με σκοπό να συνενώσουν τα διαφορετικά εθνικά στοιχεία των πολυεθνικών κρατών.

Eric Hobsbawm, ό.π., σσ. 153, 198-199

Με βάση το παράθεμα και τις πληροφορίες που αποκομίσατε από το σχολικό σας εγχειρίδιο:

- α) Να διερευνήσετε τη σχέση ανάμεσα στον εθνικισμό και το ρατσισμό.
- β) Να παρουσιάσετε την προπαγάνδα και τον αθλητισμό ως μέσα έκφρασης της εθνικής ταυτότητας στις σύγχρονες κοινωνίες και να αποτιμήσετε τη θετική ή αρνητική συμβολή τους στον ανταγωνισμό των κρατών.

Ερωτήσεις σύντομης απάντησης

1. α) Να αναπτύξετε την «αρχή των εθνοτήτων»
β) Να αναπτύξετε τις επιδράσεις που είχε αυτή η αρχή (συνέπειες και επιπτώσεις).
γ) Να αναλύσετε τη φράση του βιβλίου σας «Οι υπήκοοι, που όφειλαν υποταγή στους ηγεμόνες τους, έγιναν πολίτες που όφειλαν αφοσίωση στο έθνος τους».
2. α) Πώς καλλιεργείται το αίσθημα του πατριωτισμού και πώς εκφράζεται;
β) Ποιο ήταν το διπλό αίτημα των επαναστάσεων του 1848;
γ) Να αναφέρετε τους παράγοντες μεταμόρφωσης των Άγγλων, Σκότων, Ουαλλών σε Βρετανούς.
3. α) Να αναλύσετε τη φράση «Αφού φτιάξαμε την Ιταλία, τώρα πρέπει να φτιάξουμε και τους Ιταλούς».
β) Πώς εννοείτε τη διαδικασία της «εθνικοποίησης των μαζών»;
4. Να αναφέρετε τους παράγοντες που διαμόρφωσαν την εθνική συνείδηση του Ευρωπαίου πολίτη.

5. α) Ποιους δεσμούς αντικατέστησε η εθνική συνείδηση και πως αυτή εκδηλώθηκε στους πολέμους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου αιώνα;
β) Σε ποιες περιπτώσεις πολέμων ταυτίστηκε το εθνικό με το θρησκευτικό αίσθημα;
6. α) Η υπεροχή του πατριωτικού αισθήματος απέναντι στον τοπικισμό, κομματισμό και θρησκευτικό δόγμα ίσχυε για όλες τις κοινωνικές ομάδες;
β) Γιατί αρχικά ο πατριωτισμός ήταν πιο ανεπτυγμένος στα μορφωμένα στρώματα των πόλεων;
7. Να αναπτύξετε τον συνδυασμό αιτίων που προκάλεσαν τη γέννηση των εθνικών κρατών και της εθνικής ιδεολογίας.
8. Να αναλύσετε τη φράση «*Η Ευρώπη του 19ου αιώνα λειτούργησε ως εργαστήριο των εθνών*».
9. α) Να εντοπίσετε τις διαφορές ανάμεσα στους τύπους εθνικής ιδεολογίας και στη σύνδεσή τους με διαφορετικούς τύπους έθνη-κράτη.
β) Ποιο φιλοσοφικό ρεύμα επηρέασε την εθνική ιδεολογία που τόνιζε τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά ιδιαίτερα της λαϊκής παράδοσης;
10. α) Να επαναδιατυπώσετε, συγκρατώντας τα κύρια σημεία, τον ορισμό του έθνους από το Ρενάν.
β) Ποια στοιχεία αυτού του ορισμού ανήκουν στον πρώτο τύπο εθνικής ιδεολογίας και ποια στο δεύτερο τύπο;
γ) Από ποιον τύπο εθνικής ιδεολογίας επηρεάστηκε η ελληνική εθνική ιδεολογία και γιατί;
11. Πώς εκδηλώθηκαν οι αντιμαχόμενοι εθνικισμοί κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και ως το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου;
12. Ποιο όραμα που πρόβαλαν οι πατριώτες-δημοκράτες τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και που αφορούσε την οργάνωση της Ευρώπης σε εθνικά κράτη διαψεύστηκε;
13. α) Να αναλύσετε την αίσθηση της ευρωπαϊκής ανωτερότητας ως στοιχείο της ευρωπαϊκής αυτοσυνειδησίας.
β) Κάτω από ποιες περιστάσεις αναπτύχθηκε η θεωρία του βιολογικού ρατσισμού και ποιες σκοπιμότητες εξυπηρετούσε;

14. Να σχολιάσετε τη φράση: «Ενώ οι Ευρωπαίοι ήταν περήφανοι για τα εθνικά τους κράτη, παραβίαζαν την αρχή των εθνοτήτων και της εθνικής αυτοδιάθεσης έξω από την Ευρώπη».
15. α) Κάτω από ποιες συνθήκες η αρχή των εθνοτήτων παραμορφώθηκε σε εθνισμό;
β) Πώς αντιλαμβάνεστε τη σχέση ρατσισμού και αποικιοκρατίας;
γ) Η ευρωπαϊκή αυτοσυνειδησία συνδύασε πολλά και αντιφατικά μεταξύ τους στοιχεία μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα. Ποια είναι αυτά; Να τα διατάξετε ως προς την ανθεκτικότητά τους στον χρόνο και τη διεισδυτικότητά τους στο γεωγραφικό χώρο.

Ερωτήσεις αντικειμενικού τύπου

Ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής

1. Το 1848 επαναστάσεις ξέσπασαν στις περισσότερες ευρωπαϊκές πόλεις με αίτημα:
- α) Ελαφρύνσεις στο φόρο υποτέλειας και διεύρυνση της αυτονομίας τους.
 - β) Εκλογή αιρετών και ντόπιων αρχόντων, περιορισμό της τοπικής φρουράς των ξένων δυνάμεων.
 - γ) Ισχυροποίηση του ανώτατου άρχοντα και πάταξη της διαφθοράς των πολιτευτών.
 - δ) Κοινωνικές μεταρρυθμίσεις και εθνική ανεξαρτησία.
2. Ως «εθνοποίηση των μαζών» περιγράφεται η διαδικασία:
- α) Μετασχηματισμού της εξαρτημένης οικονομίας σε εθνική.
 - β) Ένταξης ευρύτερων εθνικών συνόλων σε υπερεθνικό οργανισμό.
 - γ) Συνειδητοποίησης της εθνικής τους ταυτότητας μέσω της κουλτούρας κυρίως.
 - δ) Διαμόρφωσης εθνικής πνευματικής και καλλιτεχνικής παραγωγής και μετάδοσης τους στις ευρύτερες μάζες.
3. Στην εποχή των εθνοτήτων προτεραιότητα είχε το αίσθημα:
- α) Που πήγαζε από το γενέθλιο τόπο καταγωγής.
 - β) Από την πολιτική παράταξη που συμπαθούσε κάποιος.
 - γ) Από τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις.
 - δ) Από την πίστη στη πάτριά γη.

Συμπλήρωση κενών

Ενώ οι Ευρωπαίοι ήταν υπερήφανοι για τα εθνικά τους κράτη την αρχή των εθνοτήτων και της εθνικής έξω από την Ευρώπη. Ενώ οι Ευρωπαίοι ανήκαν σε έθνη, θεωρούσαν ότι οι εξωευρωπαϊκοί λαοί ανήκαν σε Θεωρούσαν ότι οι λαοί της Ασίας και της Αφρικής δεν ήταν για να σχηματίσουν έθνη και να Η αίσθηση της ευρωπαϊκής ξεπερνούσε τις εθνικές διενέξεις και γινόταν σημαντικό στοιχείο της ευρωπαϊκής

Εργασία για το σχολείο

ΠΗΓΗ

Όταν προσπαθούμε να χαρακτηρίσουμε τις βιολογικές φυλές με βάση ιδιαίτερες ψυχολογικές ιδιότητες, απομακρυνόμαστε από την επιστημονική αλήθεια, είτε τις προσδιορίζουμε κατά τρόπο θετικό είτε κατά τρόπο αρνητικό. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Gobineau, τον οποίο η ιστορία αναγόρευσε πατέρα των ρατσιστικών θεωριών, δεν αντιλαμβανόταν την “ανισότητα των ανθρώπινων φυλών” ποσοτικά αλλά ποιοτικά: κατά τη γνώμη του οι μεγάλες πρωτογενείς φυλές, οι οποίες αποτελούσαν την ανθρωπότητα στις απαρχές της - λευκή, κίτρινη, μαύρη - δεν ήταν τόσο άνισες με απόλυτα κριτήρια όσο διαφορετικές ως προς τις ιδιαίτερες ικανότητές τους ...

Το προπατορικό αμάρτημα της ανθρωπολογίας συνίσταται στη σύγχυση μεταξύ της καθαρά βιολογικής έννοιας της φυλής (με την προϋπόθεση βέβαια ότι, ακόμα και σ' αυτό το περιορισμένο πεδίο, η έννοια τούτη μπορεί να προβάλλει αξιώσεις αντικειμενικής ισχύος, πράγμα που αμφισβητεί η σύγχρονη γενετική) και των κοινωνικών και ψυχολογικών παραγώγων των ανθρώπινων πολιτισμών. Αρκούσε να διαπράξει ο Gobineau αυτό το αμάρτημα για να βρεθεί έγκλειστος σ' έναν φαύλο κύκλο, ο οποίος οδηγεί από μια διανοητική πλάνη, που δεν αποκλείει την καλή πίστη, στην αθέλητη νομιμοποίηση κάθε απόπειρας για διακρίσεις και για εκμετάλλευση.

Έτσι, όταν μιλάμε για τη συνεισφορά των ανθρώπινων φυλών στον πολιτισμό, δεν θέλουμε να πούμε παρά ότι οι πολιτισμικές συμβολές της Ασίας ή της Ευρώπης, της Αφρικής ή της Αμερικής αντλούν την όποια τους πρωτοτυπία από το γεγονός ότι αυτές οι ήπειροι κατοικούνται, σε γενικές γραμμές, από κατοίκους διαφορετικής φυλετικής προέλευσης. Εάν αυτή η πρωτοτυπία υφίσταται - και δεν υπάρχει αμφιβολία γι' αυτό - οφείλεται σε γεωγραφικούς, ιστορικούς και κοινωνικούς παράγοντες και όχι σε διαφορετικές ικανότητες

συνδεόμενες με την υφή της ανατομίας ή της φυσιολογίας των μαύρων, των κίτρινων ή των λευκών ...

Η νοοτροπία, στο όνομα της οποίας αποβάλλουμε τους “αγρίους” (ή όσους επιλέξαμε να θεωρούμε τέτοιους) εκτός ανθρωπότητας, είναι ακριβώς η πιο τυπική και η πιο χαρακτηριστική νοοτροπία των ίδιων των αγρίων. Πράγματι, γνωρίζουμε ότι η έννοια της ανθρωπότητας, η οποία συμπεριλαμβάνει χωρίς διάκριση φυλής ή πολιτισμού όλες τις μορφές του ανθρώπινου είδους, εμφανίζεται πολύ αργότερα και σε περιορισμένη έκταση. Ακόμη κι εκεί όπου φαίνεται να έχει φτάσει στην υψηλότερη εξέλιξή της, δεν είναι καθόλου βέβαιο - η πρόσφατη ιστορία το αποδεικνύει - ότι είναι προφυλαγμένη από αμφιλογίες και παλινδρομήσεις. Ωστόσο αυτή η έννοια φαίνεται να απουσιάζει εντελώς από πολύ μεγάλα τμήματα του ανθρώπινου γένους και για δεκάδες χιλιάδες χρόνια. Η ανθρωπότητα σταματά στα όρια της φυλής, της γλωσσικής ομάδας, μερικές φορές ακόμη και του χωριού. Αυτό φτάνει σε σημείο ώστε πολυάριθμοι πληθυσμοί, οι ονομαζόμενοι πρωτόγονοι, να αυτοαποκαλούνται με ένα όνομα το οποίο σημαίνει “άνθρωποι” (ή μερικές φορές - με περισσότερη διακριτικότητα, θα λέγαμε - “καλοί”, “υπέροχοι”, “τέλειοι”), υπονοώντας έτσι ότι οι άλλες φυλές, ομάδες ή χωριά δεν μετέχουν των ανθρωπίνων αρετών - ή ακόμη και της ανθρωπίνης φύσης - αλλά απαρτίζονται στην καλύτερη περίπτωση από “κακούς”, από “μοχθηρούς”, από “μαϊμούδες” ή από “κόνιδες”. Φτάνουν συχνά ως το σημείο να στερούν τον ξένο κι από το έσχατο ίχνος πραγματικής υπόστασης, κάνοντάς τον “φάντασμα” ή “οπτασία”. Στις Μεγάλες Αντίλλες, λίγα χρόνια μετά την ανακάλυψη της Αμερικής, ενώ οι Ισπανοί έστελναν εξεταστικές επιτροπές για να ερευνήσουν αν οι ιθαγενείς είχαν ή όχι ψυχή, τούτοι εδώ επιδίδονταν στο να ρίχνουν λευκούς αιχμαλώτους στο νερό για να εξακριβώσουν, επιτηρώντας τους συνεχώς, αν τα πτώματά τους σάπιζαν ή όχι.

Αυτό το ανέκδοτο, που είναι τραγικό και ταυτόχρονα αλλόκοτο, δείχνει με ενάργεια το παράδοξο του πολιτισμικού σχετικισμού. Όταν αρνούμαστε την ανθρωπινή ιδιότητα σε όσους μας φαίνονται οι πιο “άγριοι” ή “βάρβαροι” εκπρόσωποί της, το μόνο που καταφέρνουμε είναι να ακολουθούμε πιστά μια δική τους τυπική στάση. Βάρβαρος είναι πρώτα-πρώτα αυτός που πιστεύει στη βαρβαρότητα ...

Ο σύγχρονος άνθρωπος, πιασμένος στο δόκανο του διπλού πειρασμού να καταδικάσει εμπειρίες που τον απωθούν συναισθηματικά και να αρνηθεί διαφορές που δεν κατανοεί νοητικά, σκάρωσε πάμπολλες φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές θεωρίες προκειμένου να επιτύχει μάταιους συμβιβασμούς μεταξύ των δύο αυτών αντιτιθέμενων πόλων και να εξηγήσει την ποικιλομορφία των πολιτισμών προσπαθώντας ταυτόχρονα να εξαλείψει ό,τι σκανδαλώδες και δυσάρεστο παρουσιάζει αυτή στα μάτια του ...

Αλλά όσο διαφορετικές και καμιά φορά παράξενες μπορεί να είναι όλες αυτές οι θεωρίες, στην πραγματικότητα ανάγονται σε μία και μόνη συνταγή την οποία χωρίς αμφιβολία χαρακτηρίζει ο όρος ψευδοεξελικτισμός. Σε τι συνίσταται αυτή; Πρόκειται για μια απόπειρα να καταργηθεί η ποικιλομορφία των

πολιτισμών ενώ συνάμα προσποιείται κανείς ότι την αναγνωρίζει πλήρως. Γιατί, εάν θεωρούμε τις διαφορετικές καταστάσεις όπου βρίσκονται οι ανθρώπινες κοινωνίες, τόσο οι αρχαίες όσο και οι μακρινές, ως στάδια ή σταθμούς μιας ενιαίας ανάπτυξης, η οποία ξεκινώντας από το ίδιο σημείο θα τις φέρει να συγκλίνουν αναγκαστικά προς τον ίδιο σκοπό, βλέπουμε ότι η ποικιλομορφία δεν είναι παρά επιφανειακή. Η ανθρωπότητα γίνεται μία και ταυτόσημη με τον εαυτό της. Μόνο που αυτή η ενότητα και η ομοιομορφία δεν μπορούν παρά να πραγματοποιηθούν προοδευτικά και η ποικιλία των πολιτισμών εξεικονίζει τις στιγμές μιας διαδικασίας, η οποία κρύβει μια βαθύτερη πραγματικότητα ή επιβραδύνει την εμφάνισή της ...

Η έννοια της βιολογικής εξέλιξης ανταποκρίνεται σε μια υπόθεση η οποία διαθέτει υψηλό συντελεστή πιθανότητας ... ενώ η έννοια της κοινωνικής και πολιτισμικής εξέλιξης παρέχει μια ελκυστική αλλά επικίνδυνα βολική μέθοδο παρουσίασης των γεγονότων.

Είναι γεγονός ότι εδώ και ενάμιση αιώνα ο δυτικός πολιτισμός τείνει να εξαπλωθεί σ' όλον τον κόσμο, είτε στο σύνολό του είτε ως προς μερικά βασικά στοιχεία του, όπως η εκβιομηχάνιση· και στον βαθμό που άλλοι πολιτισμοί προσπαθούν να διατηρήσουν κάτι από την παραδοσιακή τους κληρονομιά, τούτη η προσπάθεια περιορίζεται κατά κανόνα στα εποικοδομήματα, δηλαδή στις πιο εύθραυστες πλευρές, για τις οποίες μπορούμε να υποθέσουμε ότι θα σαρωθούν από τις βαθιές μεταβολές που πραγματοποιούνται. Όμως το φαινόμενο διανύει ακόμα την πορεία του και ως τώρα δεν γνωρίζουμε την τελική έκβαση. Θα ολοκληρωθεί με μια πλήρη δυτικοποίηση του πλανήτη σε ρωσικές ή αμερικανικές παραλλαγές; Θα εμφανισθούν μορφές συγκρητισμού όπως διαφαίνεται η δυνατότητά τους για τον ισλαμικό κόσμο, την Ινδία και την Κίνα; Ή μήπως η ροή του χειμάρρου φτάνει ήδη στο τέρμα της και θα αναστραφεί καθώς ο δυτικός κόσμος είναι έτοιμος να υποκύψει, όπως τα προϊστορικά τέρατα, σε μια φυσική επέκταση ασυμβίβαστη με τους εσωτερικούς μηχανισμούς που διασφαλίζουν την ύπαρξή του; Ο δυτικός πολιτισμός εγκατέστησε τους στρατιώτες του, τα εμπορικά γραφεία του, τις φυτείες του και τους ιεραποστόλους του σ' ολόκληρο τον κόσμο· επενέβη άμεσα ή έμμεσα στη ζωή των εγχρώμων πληθυσμών· ανέτρεψε εντελώς τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους είτε επιβάλλοντας το δικό του είτε δημιουργώντας συνθήκες οι οποίες θα συνεπέφεραν την καταστροφή των υφιστάμενων παισίων χωρίς να τα αντικαταστήσουν με άλλα. Οι λαοί, υποταγμένοι ή αποδιοργανωμένοι, δεν είχαν άλλη δυνατότητα, λοιπόν, από το να δεχθούν τις λύσεις και τα υποκατάστατα που τους προσφέρονταν ή, εάν δεν ήταν διατεθειμένοι για κάτι τέτοιο, ήλπιζαν να τις προσεγγίσουν αρκετά ώστε να είναι σε θέση να τις καταπολεμήσουν στο ίδιο επίπεδο ...

Οι μεγάλες επαναστάσεις, η νεολιθική και η βιομηχανική, συνοδεύτηκαν όχι μόνον από μια διαφοροποίηση του κοινωνικού σώματος, όπως σωστά είδε ο Spencer, αλλά επίσης και από τη θέσπιση διαφορικών βαθμών κοινωνικού κύρους μεταξύ των ομάδων, κυρίως από οικονομική άποψη. Εδώ και πολύ καιρό επισημάνθηκε ότι οι νεολιθικές ανακαλύψεις επέφεραν ταχύτατα μια

κοινωνική διαφοροποίηση με τη γέννηση μεγάλων αστικών κέντρων στην αρχαία Ανατολή, με την εμφάνιση κρατών, καστών και τάξεων. Η ίδια παρατήρηση ισχύει για τη βιομηχανική επανάσταση, η οποία χαρακτηρίζεται από την εμφάνιση ενός προλεταριάτου και καταλήγει σε νέες και προωθημένες μορφές εκμετάλλευσης της ανθρώπινης εργασίας ...

Ας παρατηρήσουμε εν παρόδω πως η αναγνώριση του γεγονότος, ότι η τεχνική πρόοδος είχε ως ιστορικό της σύστοιχο την ανάπτυξη της εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, μπορεί να μας κάνει επιφυλακτικότερους στις εκδηλώσεις υπεροψίας που τόσο εύκολα μας εμπνέει το πρώτο απ' αυτά τα δύο φαινόμενα ...

Η αποικιακή εξάπλωση του 19ου αιώνα επέτρεψε σε μεγάλη έκταση στη βιομηχανική Ευρώπη να αναζωογονήσει (ασφαλώς όχι μόνο για δικό της όφελος) μίαν ορμή η οποία θα κινδύνευε να εξασθενήσει πολύ πιο γρήγορα αν δεν είχαν εισαχθεί σ' αυτό το κύκλωμα οι αποικιακοί λαοί ...

*Κλωντ Λεβί-Στρως, Φυλή και Ιστορία, εκδ. Γνώση,
σσ. 9-10, 18-19, 20-21, 48-49, 72-73*

Με βάση το παράθεμα από το βιβλίο του Γάλλου κοινωνικού ανθρωπολόγου Κλωντ Λεβί-Στρως:

- α) Να τεκμηριώσετε την άποψη ότι “απομακρυνόμαστε από την επιστημονική αλήθεια, όταν χαρακτηρίζουμε τις βιολογικές φυλές με βάση ιδιαίτερες ψυχολογικές ιδιότητες και (ότι κάτι τέτοιο οδηγεί) στην νομιμοποίηση κάθε απόπειρας για διακρίσεις και για εκμετάλλευση”.
- β) Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο του “πολιτισμικού σχετικισμού” και του “(ψευδο)εξελικτισμού” και να αναλύσετε κατά ποια έννοια ο δεύτερος αποτελεί μια επικίνδυνη ερμηνευτική μέθοδο.
- γ) Να επισημάνετε τις συνέπειες της εξάπλωσης του δυτικού πολιτισμού σ' όλον τον κόσμο (μπορούμε να την χαρακτηρίσουμε πολιτιστικό “ιμπεριαλισμό” της Δύσης;).